

УДК 655.411 (477)

*Л. В. Головата**Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника***УНІВЕРСИТЕТСЬКЕ КНИГОВИДАННЯ:
ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ,
ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ РЕПЕРТУАРУ**

*Розглядаються організаційні основи сучасного університетського книгови-
дання; виокремлюються зовнішні чинники формування видавничого репертуару —
на загальнодержавному, регіональному і власне університетському рівнях.*

Книговидання, університет, видавничий репертуар, видавництво

Загальнокультурне значення університетського книговидання зумовлене статусом університету в соціальному житті. Продукт потужного суспільного інституту, університетська книга відображає його роль як важливої ланки в процесі тривалого наукового і культурного розвитку. Значення університету в системі культури, духовної, інтелектуальної еволюції пояснюється постійним інтересом людей до проблеми формування і вдосконалення універсуму знань. Такий інтерес доволі чітко окреслився протягом останніх десятиріч, коли проблемою забезпечення ефективної вищої, передусім університетської освіти займаються вчені та урядовці багатьох країн, зокрема і на пострадянському просторі, намагаючись викристалізувати життєздатне бачення освітніх реформ. У новітніх концепціях університетам відведено роль центрів, навколо яких могли б формуватися розгалужені соціальні інфраструктури. Сучасний університет — це освітній заклад, база наукових досліджень, осередок вільних політичних дискусій, обговорення важливих громадських питань, який займав у минулому і займатиме надалі соціально авторитетне і престижне місце. Відтак осмислення важливої, репрезентативної сторони його діяльності — видавничої — для книгознавців, істориків, теоретиків книги, видавців-практиків є цікавим завданням. Виконання освітньої і науково-дослідної функцій, постійне оновлення навчального процесу, виявлення кожним університетом свого обличчя супроводжується вдосконаленням процесів виробництва, поширенням і використанням університетської книги.

Вивчення масиву університетських видаць протягом різних періодів часу підтверджує його якісну диференційованість, що великою мірою регламентовано впливом зовнішніх, соціальних і культурних чинників. Цей вплив можна простежити за різними типами джерел: працями з історії науки, освіти, цензури, окремих університетів, за біографічними довідниками університетської професури, бібліографічними показниками університетських публікацій,

каталогами видань університетських друкарень. Свого часу ми вже оприлюднювали подібні спостереження в ряді публікацій [1–6]. Зараз вважаємо доцільним звернути увагу на процеси, які відбувалися в останні десятиріччя минулого століття на радянському просторі, оскільки саме вони кардинально змінили панівні підходи до розуміння соціальної ролі університетів і університетського книговидання.

Тенденції формування університетського видавничого репертуару безпосередньо залежать від організаційних форм університетського книговидання, яке з одного боку є частиною університетської діяльності, основою наукового і педагогічного спілкування в її межах, а з іншого — зазнає впливу чинників не тільки суто видавничого і університетського рівнів.

За високої уніфікованості, притаманної загальній організації університетського книговидання в 1980-і рр., умови діяльності окремих університетських видавництв усе ж відрізнялися. Різниця, зокрема, полягала в різному підпорядкуванні, яке зумовило поділ на дві групи. До першої належали видавництва центрального підпорядкування, що перебували в системі Міністерства вищої освіти СРСР і Держкомвидаву СРСР (Московського, Казанського університетів і Університету дружби народів). Вони були зорієнтовані на наукове і педагогічне життя власних вишів, а крім того виконували рекомендації міністерства стосовно видання навчальної літератури з університетських дисциплін. Міністерство вищої освіти керувало видавництвами в питаннях тематичного планування, фінансування, постачання. Держкомвидав одночасно з міністерством займався тематичним плануванням, а також забезпечував випуск і поширення університетської літератури. Інші видавництва підпорядковувалися республіканським мінвузам і держкомвидавам — Єреванського, Тбіліського, Саратовського університетів тощо. У цих випадках держкомвидав займався господарськими питаннями, а мінвуз керував тематичним плануванням.

Тогочасні університетські видавництва України (Київ, Львів, Харків) з 1973 р. входили до об'єднання, у структурі якого перебували республіканське видавництво «Вища школа» (воно мало статус головного) і головна редакція Української радянської енциклопедії. Щороку об'єднання випускало в середньому 650 назв, приблизно 350 з яких належали університетським видавництвам. Основним аргументом на користь існування об'єднання була теза про потребу виробити узгоджену лінію щодо випуску літератури для вищої освіти. Водночас практика виразно свідчила, що поділ функцій у цій сфері відбувався природно — відповідно до регіональних особливостей: видавництва університетів обслуговували потреби вишів своїх регіонів і попри загальну тематичну універсальність їх репертуару все ж можна було говорити про специфіку кожного — суспільно-політичну при Київському університеті (сьогодні — «Либідь»), природничу і філологічну — при Львівському («Світ»), математичну — при Харківському («Основа»). Ця специфіка формувалася під впливом наукових традицій, за наявності в регіоні шкіл і авторитетних у конкретній галузі знань авторів.

«Типовий статут видавництва державного університету», розроблено у 1980–1981 рр. спеціальним координаційним органом — Радою університетських видавництв (Приказ Міністерства вищого і середнього спеціального образования СССР № 119 от 15 февраля 1984 года «Об учреждении Типового устава издательства государственного университета») повинен був закріпити подвійне підпорядкування — міністерству і держкомвидаву. Він мав усунути недолік, який тоді вважали основним — підпорядкованість видавництв своїм університетам. Пропагувалася думка, що такий стан справ породжує залежність від ректорів, редакційно-видавничих рад, приватних інтересів кафедр і викладачів, врешті негативно позначається на рівні літератури, стримуючи власне видавничу ініціативу й ігноруючи інтереси регіону. Однак водночас типовий статут ставив видавничу практику університетів у повну залежність від волі міністерства і держкомвидаву, віддаючи центральним органам функцію затвердження тематичних планів. Такі організаційні засади, звичайно, не забезпечували вільного функціонування університетських видавництв і не сприяли виробленню ними самостійної видавничої політики, можливої лише в умовах дотримання принципу університетського самоуправління, наукової автономії.

За суворої централізації, притаманної політичній системі загалом, визнання специфіки університетів і їх видавництв часто було формальним. Різні університети мали неоднакові повноваження у творенні видавничої політики. Так, у 1986 р. видавництво Московського університету визначили головним з питань випуску навчальної літератури для всієї країни. Проте поступово визрівала думка, що сучасний підручник має враховувати різноманітність шкіл, концепцій, думок, відображати підсумки різних етапів розвитку наукового знання. Натомість механічне усунення на стадії планування (на основі зовнішніх параметрів — назва, автор, анотація, терміни надходження заявки тощо) паралельних за тематикою видаць аж ніяк не сприяло підтриманню цієї різноманітності.

До середини 1980-х рр. паралельне видання декількох навчальних книжок з однієї дисципліни вважалося таким, що не відповідає вимогам економії інтелектуальних, матеріальних, фінансових, трудових ресурсів і призводить до невиправданої появи підручників різної якості. За існування розриву між вишами таке побоювання мало підстави. Однак політика жорсткої координації випуску навчальної літератури, формальне звуження кількості назв невідворотно мала спричинити збіднення останньої. Життєздатність навчальних книжок перевіряється практикою навчання. Функціонуючи в системі вищої освіти, кожен підручник набуває конкретної репутації, зважаючи на яку, свого роду популярність чи непопулярність, видавці зупиняють свій вибір при перевиданні. Якщо ж довгі роки навчання з тієї чи іншої спеціальності незмінно базується на тому самому підручнику, то це радше доказ незадовільного забезпечення навчальною літературою і причина низького рівня викладання дисципліни. Так само невиправданим є адміністративне координування

випуску університетських наукових книг, бо їх сукупність забезпечує повноту відображення результатів досліджень, наукового процесу в цілому. Зрештою, в окремих випадках доцільно шукати інший, суто видавничий вихід — скажімо, замінити два самостійні видання з однієї проблематики одним спільним, зі взаємодоповнюючою, альтернативною інформацією.

Отже, незалежно від того, якою є структура системи вищої освіти в країні — централізована чи децентралізована, уніфікована чи диференційована, державні органи не мають курувати написання підручника, створення навчальних програм, планів тощо. Вони визначають стандарти діяльності вишів, контролюють фінансові справи, збирають і опрацьовують інформацію, що надходить від регіонів, ініціюють дослідження проблем вищої освіти, але не мають присвоювати собі функцію адміністративного управління. Подібна позауніверситетська (міністерська) адміністрація, що організаційно не включена в університетську структуру, але покликана нею керувати, може породити власні інтереси, які, конкуруючи з інтересами навчання і наукових досліджень, можуть відсунути останні на другий план.

Сучасний університет і його видавництво все більшою мірою відгукуються на потреби регіону — з одного боку, залежать від наявності в регіоні джерел фінансування, з іншого — зважають у навчальному процесі на його кадрові запити. Зрозуміло, що університет, зорієнтований на потреби економічного і соціального розвитку регіонального середовища, цілком закономірно має свою номенклатуру спеціальностей, а в репертуарі університетського видавництва буде передбачено випуск навчальних і наукових книг прикладного характеру, запотребуваних найближчим територіальним оточенням.

Традиційні засади університетської освіти — відокремленість, абстрагованість від наявних завдань, а водночас і традиційний дисциплінарний поділ у видавничому репертуарі університетів збережено сьогодні аж ніяк не всюди. Специфіка багатьох із них, зокрема заснованих в останні десятиріччя, полягає в підготовці кадрів з прикладних спеціальностей, які знайдуть застосування передусім у регіоні. Втрату цих традиційних засад не можна вважати деформацією, вона є природним наслідком збільшення кількості університетів, способом розв'язати нові науково-технічні і соціальні завдання. Отож у той час, коли університети стають «масовими», змінюється система їх фінансування — вона здебільшого пов'язана з джерелами і можливостями регіону, а також із приватними ресурсами.

За подібних обставин неможливо запровадити єдину централізовану модель університетського книговидання, створити спільні умови для видавничої діяльності різних університетів. Університет розвиватиметься на основі власної програми, яка максимально відповідатиме його традиціям, соціальному оточенню, матеріальним ресурсам, реальній кваліфікації кадрів. Самостійність університету — необхідна умова його повноправної діяльності. Відсутність ідеологічної індоктринації, послаблення адміністративного контролю державних органів дає можливість активізувати внутрішні регулятори

університетського життя, різних його сторін, зокрема і видавничої. Відкритість навчального закладу вільним контактам, дискусіям, обміну думками, новим ідеям визначає науковий рівень, тематичну і типологічну різноманітність, актуальність його видань.

Отже, організаційні чинники впливу на університетське книговидання перебувають, по-перше, на державному рівні, який диктує загальні законодавчо-адміністративні принципи організації вищої (університетської) освіти і книговидання (централізованість чи децентралізованість, диференційованість чи уніфікованість); по-друге, на регіональному, який демонструє залежність університетської діяльності від регіонального (соціокультурного) оточення і відповідно зорієнтованість його на традиційну дослідницьку чи конкретну професійну підготовку; по-третє, на власне університетському, який відображає престиж, традиції конкретного навчального закладу, масштаби наукової і педагогічної діяльності, реальну кваліфікацію кадрів, ступінь інтелектуальної свободи. Межа впливу цих чинників визначає відмінні ознаки університетського книговидання, особливості формування політики окремих університетських видавництв.

1. Головата Л. Особенности издательской деятельности университетов в послереволюционный период: тез. докл. 2-й Всесоюзн. научно-практ. конф. молодых ученых и специалистов отрасли (4-7 апреля 1990 г.) / Л. Головата — М.: Всесоюзный молодежный центр, 1990. — С. 16–17. 2. Головата Л. Университеты и научное книгоиздание (вторая половина XVIII – первая половина XIX века) / Л. Головата. // Книга: исследования и материалы. — М., 1990. — Сб. 60. — С. 115–131. 3. Головата Л. Университетская книга: социокультурные и типологические аспекты формирования: автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук / Л. Головата. — М., 1992. — 18 с. 4. Головата Л. Університетська книга як різновид книжного репертуару / Л. Головата // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. — Львів, 1994. — Вип. 4. — С. 184–190. 5. Головата Л. Університетська книга як об'єкт структурно-функціонального аналізу / Л. Головата // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника. — 2009. — Вип. 17. 6. Головата Л. Університетський книжний репертуар в Україні: період становлення (1805–1834) / Л. Головата // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. — 1995. — Вип. 3. — С. 116–125.

УНИВЕРСИТЕТСКОЕ КНИГОИЗДАНИЕ: ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ, ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЕПЕРТУАРА

Рассматриваются организационные основы современного университетского книгоиздания; выделяются внешние факторы формирования издательского репертуара — на общегосударственном, региональном и собственно университетском уровнях.

UNIVERSITY KNIGOVIDANNYA: ORGANIZATIONAL BASES, FACTORS OF FORMING OF REPERTOIRE

In my article I analyze principles of organization of modern university presses and examine inferior factors shaping their production on state, local, and institutional level.

Стаття надійшла 12.03.2010